

JØRGEN FROST OG LIS PØHLER

1

MERK SPRÅKET

Studiehefte 1

LITERACY FØR SKOLESTART

OVERSATT AV VIGDIS LOTHE WAALER

INFOVEST forlag

MERK SPRÅKET

Studiehefte 1: Literacy før skolestart

Dette heftet er tenkt som et supplement til boken *Merk språket – skriv og les!* hvor det første kapitlet handler om språk- og literacystimulering både i hjemmet og i overgangen mellom barnehage og skole. Her redegjøres det for en forståelse av forholdet mellom språk og lesing, som understreker viktigheten av å sikre en sammenhengende språklig stimulering i overgangen fra barnehage til skole – eller som det er beskrevet senere i boken: utvikle et toårig rom for literacy for barn i alderen 4-6 år. Læreren har sammen med barnehagelæreren både den faglige viten om literacy og et personlig kjennskap til barn, fysiske rammer og faktiske vilkår, som kan gi det toårige rommet for literacy et reelt, konkret og relevant innhold. Barnehage- og skoleeiere har en gjensidig plikt om å samarbeide for å skape kontinuitet for barna i overgangen fra barnehage til skole. Det er skoleeier som har det overordnede ansvaret for dette samarbeidet, og for at det er utarbeidet en plan som ivaretar barns språk-, lese- og skriveutvikling i overgangen mellom barnehage og skole.

Toårig rom for literacy

I tilknytning til kapittel 1: *Literacy før skolestart* vil vi først presentere en helt uformell modell, som kan hjelpe deg til å få overblikk over barnas undervisningsbehov i forhold til utvikling av lese- og skriveferdigheter i barnehage og første trinn i skolen. Men det er ikke nok kun å få overblikk over de tale- og skriftspråklige temaene for å få arbeidet i det toårige rommet for literacy til å fungere. Derfor vil vi i tillegg til modellen beskrive fem sentrale utviklingsområder, som ikke direkte refererer til faglige kunnskaper, men som ligger under eller bak det enkelte barns betingelser for generelt å kunne utvikle seg. Læreren og barnehagelæreren må ta disse utviklingsområdene i betraktning når det toårige rommet skal utfoldes med en bestemt barnegruppe.

Ideen med dette studieheftet er derfor å styrke både lærerens og barnehagelærerens grunnlag for å handle pedagogisk bredt og allsidig, og å se nyansert på det enkelte barns utviklingspotensial. Vi har ikke intensjoner om å gi konkrete løsningsforslag. Til det er vår kjennskap til deg, den konkrete barngruppen og de faktiske muligheter altfor begrenset. Vår intensjon er å understøtte dine og dine kollegers muligheter for å utvikle et toårig rom for literacy, som passer til dere og deres barnegruppe.

Vi håper at dette studieheftet sammen med boken '*Merk språket – skriv og les*' kan støtte deg i å skape det best mulige grunnlaget for at overgangen kan bli god for alle de barna som du i din daglige praksis har kontakt med. Vi følger opp med ytterligere fire studiehefter (se www.infovestforlag.no).

Å kunne se ulikhetene

For å kunne tilrettelegge for en differensiert literacystart for den barnegruppen du skal arbeide med, vil det være nyttig å først få overblikk over forutsetningene i barnegruppen. Kanskje du kan starte med å fordele barna i disse fire gruppene? Da har du allerede tatt første skritt for å møte det enkelte barn på nettopp det utviklingstrinnet det er. Og det er forutsetningen for å kunne sikre en god start for alle.

Samarbeid mellom hjem, barnehage og skole

Beskriv kort hvordan samarbeidet fungerer i dag:

- Hvilke formelle samarbeidsformer har dere?
- Hvilke uformelle samarbeidsformer har dere?
- Hvilke tiltak vil du/dere sette i gang med for hver av de 4 gruppene på skjemaet?

Hva fungerer etter din vurdering godt – og hva kunne med fordel utvikles?

Beskriv hvordan den ideelle samarbeidsformen kunne se ut sett fra ditt ståsted?

Tenk over hvem du kan samarbeide med om dette. Prøv å sette deg i deres sted: Hva kunne motivere dem til å delta i dette samarbeidet – og hvilke utfordringer vil de eventuelt se?

Hvordan kan du mest hensiktsmessig starte prosessen? Hva vil være ditt første steg?

Fem læringsdimensjoner for å sikre allsidighet

Det å lære å lese og skrive er helt sentralt i barnets skoleliv, men undervisningen kan kun fungere hvis læreren eller barnehagelæreren har et allsidig blikk på barna når de tilrettelegger aktiviteter og undervisning. Lærerens eller barnehagelærerens innsats skal stimulere nysgjerrighet, sikre mestring og utvikle gode arbeidsvaner. I studiehefte 3: *Aktivitet og fordypelse* utdyper og konkretiserer vi dette.

For å vise noe av denne allsidigheten på en mer begripelig måte, vil vi kort gjøre rede for en tenkning om læring. Dette er en teori som er utviklet av *Centre for Language in Primary Education* i London, med henblikk på å klargjøre grunnholdningen til læring i den nasjonale leseplanen på begynnertrinnet i England. Poenget med modellen er å vise at fremgang og utvikling må ses i et bredt perspektiv: Læring er en prosess som skjer i et harmonisk samspill mellom flere sider av barnet, fra selvtillit, over erfaring til refleksionsevne. Derfor må læreren og barnehagelæreren ved tilrettelegging av undervisning og samvær ta disse sidene i betraktning. Her følger en kort presentasjon av de fem læringsdimensjonene (Barrs, Ellis, Hester og Thomas, 1990: *Patterns of Learning*. London: Centre for Language in Primary Education):

De fem læringsdimensjonene:

Selv om de fem læringsdimensjonene som utdypes ovenfor kan betraktes som selvstendige områder, vil områdene være forbundet innbyrdes og gjensidig støtte hverandre. Meningen med områdene er at læreren og barnehagelæreren alltid skal forsøke å ha dem i tankene når de planlegger og gjennomfører undervisning og aktiviteter. Det betyr at når læreren for eksempel planlegger å arbeide med fortelling, så skal det gjøres på en slik måte at arbeidet, i tillegg til å styrke barnas evne til å fortelle, *samtidig* styrker selvtilliten og selvstendigheten deres, samt gir dem varierte erfaringer, utvikler effektive strategier, gir dem kunnskap og forståelse og utvikler evnen til refleksjon.

Samtidig er områdene relevante for observasjon av utvikling. I Norge har vi ikke den samme tradisjonen som i England, med regelmessige og systematiske observasjoner i forhold til elevenes literacyutvikling (running record). Erfaringen fra England viser likevel at det er en stor gevinst dersom læreren eller barnehagelæreren venter seg til å gjøre seg noen notater om barnas utvikling med regelmessige mellomrom.

De fem læringsdimensjonene kan utgjøre en huskeliste som supplerer andre områder å observere. Notatene fra undervisningen vil dermed være fundamentet for tilrettelegging av en mer individuell og allsidig undervisning, der læreren eller barnehagelæreren gjennom sitt utvidede overblikk over hvert enkelt barns utvikling, kan tilrettelegge homogene grupper (evt. to og to i par), som kan arbeide sammen i perioder. Til slutt vil notatene kunne gi et bedre dokumentert grunnlag for samtaler med foreldre og kolleger om det enkelte barns utvikling.

Rent praktisk kan man velge å observere bestemte barn på bestemte dager. Hvis man har stasjonsundervisning, kan observasjonsperiodene tilrettelegges slik at barna er inndelt i faste grupper som roterer mellom fastlagte stasjoner på bestemte tidspunkter. Observasjonene kan gjøres på den stasjonen hvor den voksne for det meste oppholder seg. Ofte vil det være mulig å tilrettelegge slik at hver gruppe kommer til denne stasjonen minst to ganger i uken. Dette utdypes i studiehefte 3: *Aktivitet og fordypelse*.

Selvtillit og selvstendighet

Barnets selvtillit og selvstendighet i lærings situasjoner vil ofte tydeligst avsløre seg som ren og skjær interesse og engasjement. I forhold til å lytte og fortelle, vil selvtilliten være avhengig av både den sosiale konteksten og den situasjonen læringen foregår i. Barnet skal være trygg i gruppen for å kunne fungere optimalt som forteller. For å få et nyansert bilde av barnet må observasjonen finne sted i ulike sammenhenger. Et tegn på utvikling vil være at barnet viser initiativ til å innlede samtaler, er i stand til å fange andres oppmerksomhet og holde oppmerksomheten over tid. Barn med norsk som andrespråk vil ofte ha bruk for støtte for å fange andres oppmerksomhet og fastholde den.

I forhold til literacy vil selvtillit og selvstendighet på dette tidspunktet vise seg ved at barnet begynner å leke med ord og setningsformuleringer, spontant finner på rim og ved at de begynner å huske sanger utenat. Barnet vil dessuten være preget av lyst til å skrive og har selvtillit i forsøket på å lære å lese. Selvtilliten vil utvikle seg til selvstendighet.

Varierte erfaringer

Her dreier det seg om barnets erfaringer med å lære i klassen eller i barnehagen. I denne sammenhengen har barnets omgivelser stor betydning. Hvordan kan barnet i sin kontekst erverve nyanserte og kvalifiserte erfaringer i forhold til de områdene han eller hun skal utvikle seg på? For å besvare dette spørsmålet må læreren eller barnehagelæreren finne ut hvordan barnegruppens hverdag og fysiske innretning kan tilrettelegges, slik at det kommer mange og nyanserte muligheter for å få erfaringer. Barnets erfaringer med å formulere seg og lytte, vil bli bestemt av de mulighetene de voksne er i stand til å legge til rette for i undervisning, aktiviteter og sosiale rammer. Tilsvarende vil den voksne gjennom å tilrettelegge, kunne gi barnet stadig mer varierte erfaringer med skriving og høytlesing, slik at barnet hele tiden kan utvide kompetansen sin.

Høytlesing med følgende samtaler om teksten som leses, er et av de mest virkningsfulle midlene til å utvide barnas ordforråd og horisont, og dessuten skjerpe oppmerksomheten deres mot å lytte aktivt for å forstå det de hører. Samtidig kan den voksne støtte hver enkelt i forhold til å være aktiv i et gruppefelleskap. På denne måten blir det kulturelle fellesskapet en mulighet for samtidig å styrke det sosiale fellesskapet.

Effektive strategier

Her dreier det seg om barnets arbeidsmåter: de konkrete strategiene barnet bruker i sin læringsprosess. Læreren eller barnehagelæreren oppgave er å observere barnas arbeidsmåter, få dem til å bli bevisst disse og utvikle dem nyansert. I sosiale sammenhenger må de lære seg å bruke språket hensiktsmessig og ikke minst kunne diskutere uten at det blir til krangler, selv om man er uenige.

I forhold til literacyutviklingen er det grunnleggende viktig å få barna med når språkleker gjennomføres. På den måten kan hvert barn lære å forholde seg aktivt til å leke med talespråket og de temaene som språklekene legger opp til. Men det må ikke bli formeltrening. Det viktige er å få barna til å delta aktivt i lekene og legge inn strategiene som gjør at barna blir fortrolige med talespråkets formside. Målet er at de skal finne lyder i ord. Når barna samtidig oppmuntres til å tegne og skrive oppstår muligheten for å overføre den språklige analysen til skrivingen — og dermed er veien åpen for å få den første skrive- og leseutviklingen på sporet.

Kunnskap og forståelse

Her rettes fokuset mot å stimulere barnets nysgjerrighet og interesse for omverden. Det innebærer tilrettelegging av et fysisk rom med skiftende muligheter for at barna kan utforske og lære. Gjennom en årsplan kan man sikre at det blir mulig å oppleve og erfare temaer der barna kan engasjere seg og delta aktivt på sitt nivå. I disse sammenhengene kan barnets kunnskap om og forståelse for språk, lesing og skriving utvides. Den situasjonsuavhengige språkbruken skal stimuleres, og ved bruk av for eksempel nettbrett eller mobiltelefoner, kan barna få mulighet til å dokumentere opplevelsene sine og lage små presentasjoner for andre. Gjennom dette arbeidet blir språk, bilder, tegninger, skriving og lesing barnets nye redskaper for både å lære og å medvirke til å skape et levende læringsmiljø.

Evne til å reflektere

En viktig del av all språkstimulerende aktivitet består i å påvirke barnets evne til å reflektere over det de foretar seg. Det gjelder både ved løsning av konflikter, planlegging av aktivitet, kontroll av aktivitet, evaluering av aktivitet, og i forbindelse med de fagområdene man holder på med. Det er viktig å være oppmerksom på om man arbeider hensiktsmessig, eller om det kan være lurt å endre arbeidsmåter. Å kunne reflektere over egen aktivitet betyr at man kan komme problemer i forkjøpet; at man kan nyansere egen forståelse av virkeligheten sin og bli en mer kvalifisert lytter og samtalepartner. Under høytlesing vil barnets forståelse være avhengig av barnets evne til å reflektere over det som leses, og å ta stilling til det.

Under viser vi et eksempel på hva en lærer har skrevet om en elev på henholdsvis 1. og 2. trinn på de fem områdene. Til slutt i heftet finner du et tomt skjema som du kan bruke til observasjon av elevene dine.

1. trinn: Marte	Læringsdimensjon	2. trinn: Marte
Møter kjente og forutsigbare tekster med engasjement. Lekeskriver med stor energi. Liker å se i bøker, alene eller sammen med venner.	Selvstendighet →	Lytter engasjert når det leses høyt for henne. Elsker å skrive historier. Velger å lese selv – også ukjente tekster. Er god til kvalifisert å gjette på ukjente ord.
Opptatt av billedbøker i klassens bibliotek. Aktiv og engasjert i språkleker. Eksperimenterer med å sette bokstaver sammen for å skrive.	Varierte erfaringer →	Liker å lese med andre. Aktiv i å skrive klasseavis Allsidig i valg av bøker, og leser både fiksjon- og fagtekster.
Forstår forholdet mellom lyd og bokstav. Utnytter støtte i bilder. Tegner tegneserier.	Effektive strategier →	Leser engasjert. Husker det hun leser. Skriver historier på nettbrettet. Ved lesing utnytter hun både bilder, kontekst og staving. Retter ofte seg selv.
Vil gjerne høre eventyr. Kunnskapen hennes om fortellestruktur støtter hennes forsøk på å lese.	Kunnskap og forståelse →	Mestrer fonologisk lesing. Oppdager 'ord i ord'. Sikker i alfabetet, og bruker ordforslagsprogram hensiktsmessig.
Relaterer historier hun hører til egne erfaringer. Stiller ofte relevante spørsmål. Får i hverdagen ofte assosiasjoner til en tidligere lest tekst.	Evne til å reflektere →	Reflekterer over innholdet i en tekst, og retter ofte seg selv. Veldig aktiv – og konstruktiv – når vi lager storyline.

Til barnehagelæreren i barnehagen

Tenk over samspillsituasjonene dine med barna. I hvor stor grad bruker du situasjonene til språkstimulering? Hvordan blir de fem læringsdimensjonene tatt inn i disse situasjonene?

Velg et barn som du vil observere en dag. Sørg for at du har noe å skrive på og med hele dagen, og noter hver gang du har utnyttet en samspillsituasjon til språkstimulering.

Du skal ikke skrive en norsk stil hver gang – det holder at du skriver for eksempel: *Tobias, huske: samtale om hva man kan se når man husker høyt, eller Emma, frokost: samtale om forskjellen mellom å gi og ta, og få melken.*

Du kan eventuelt i etterkant bruke notatarket slik at du får et bilde av hvilke(n) av de fem læringsdimensjonene du understøttet i den aktuelle situasjonen. De fem læringsdimensjonene er i praksis nesten umulige å skille, så velg bare det du synes fikk "mest oppmerksomhet".

Kanskje kan du få kollegaene dine til å gjøre lignende observasjoner? Ta utgangspunkt i notatene på et personalemøte. Hvilke situasjoner utnyttes oftest til språkstimulering? Hvilke områder av språket understøtter dere hyppigst? Hvilke læringsdimensjoner støttes hyppigst?

Er det barn på avdelingen som dere ikke har med i notatene?

Hvordan kan dere utnytte de fem læringsdimensjonene når dere skal tilrettelegge overgangen til skolen. Her kan du med fordel tenke i tre dimensjoner: Generelle forhold, faglige forhold samt metodiske og organisatoriske forhold.

Til læreren i grunnskolen

Hvordan stimulerer du elevene dine språklig i løpet av en dag? Spør deg selv, for eksempel, om hvor mange elever som i løpet av dagen har spurt deg om betydningen av et ord du har sagt eller lest? Hvilke ord har du i dag valgt å forklare for elevene? Hvordan valgte du å forklare? Hvordan vil du følge opp den ordforklaringen i morgen/neste gang du ser elevene?

Se også på de tekstene elevene har lest eller lyttet til i løpet av uken. På hvilke områder har tekstvalget beriket elevenes ordforråd og kunnskap? Hvordan har du stimulert elevene i forhold til de fem læringsdimensjonene?

Velg deg en elev som du vil observere gjennom en skoledag. Sørg for å ha noe å skrive på og med for hånden og noter hvordan og når du har stimulert språk og læring. Det kan være lurt å bruke notatarket til dette, så du samtidig får tatt med de fem læringsdimensjonene.

Kanskje du kan få dine kollegaer til å gjøre lignende observasjoner? Ta utgangspunkt i notatene til et teammøte. Hvilke situasjoner utnyttes oftest til språkstimulering? Hvilke områder av språket understøtter dere hyppigst? Hvilke læringsdimensjoner støttes hyppigst?

Er det elever i klassen som dere ikke har observert?

Observasjon av: Observert av:

Dato:	Læringsdimensjon	Dato
	<p style="text-align: center;">Selvstendighet</p> <p style="text-align: center;">—————→</p>	
	<p style="text-align: center;">Varierte erfaringer</p> <p style="text-align: center;">—————→</p>	
	<p style="text-align: center;">Effektive strategier</p> <p style="text-align: center;">—————→</p>	
	<p style="text-align: center;">Kunnskap og forståelse</p> <p style="text-align: center;">—————→</p>	
	<p style="text-align: center;">Evne til å reflektere</p> <p style="text-align: center;">—————→</p>	